

شپښه شگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

مفسران خطه فارس

دکتر مرتضی رحیمی

استادیارشدکاشیرز

■ مقدمه:

سخن می گوید که بر اساس پاره ای تفاسیر همه مسلمانان آینده اعم از عرب و عجم را شامل می گردد. اما بر اساس حدیثی منقول از پیامبر(ص) منظور از آیه مورد بحث عجم و فارسیان هستند که اسلام را یاری خواهند کرد و به دین یا ایمان یا علم خواهند رسید، در حدیث یاد شده^۱ که - مورد توجه بسیاری از مفسران شیعه و اهل تسنن قرار گرفته و در تفسیر آیه یاد شده، مورد استناد قرار گرفته - آمده که هنگامی که پیغمبر اکرم (ص) این آیه را تلاوت فرمود سؤال کردند: اینها کیانند؟ پیامبر (ص) دست خود را بر شانه سلمان گذارد، و فرمود « لو کان الدین (الایمان) فی الثریا لنالته رجال من هؤلاء» اگر دین (ایمان) در ثریا (ستاره دوردستی که در این زمینه ضرب المثل است)، باشد مردانی از این گروه (ایرانیان) به آن دست می یابند» همچنین در حدیث مشابهی آمده که لو کان العلم بالثریا لتناولته ناس من ابناء فارس دانشمندان فارس به معنای اخص آن همانند دیگر نقاط فارس به معنای اعم در زمینه تفسیر قرآن کارهای ارزشمندی انجام داده اند،

اسلام با ظهور خود موجب پیدایش علوم زیادی شده، که از آنها به علوم اسلامی تعبیر می شود، در میان علوم اسلامی، علم قرائت اولین علمی است که ظهور یافته و پس از آن علم تفسیر به ظهور رسیده است. علم قرائت مربوط به لفظ قرآن است که چگونه خوانده شود، و علم تفسیر مربوط به مفاهیم و معانی کلام الله مجید است. همه ملل اسلامی از جمله ایرانیان از علوم اسلامی تأثیر گرفته و از سویی به تکامل این علوم کمک کرده اند، اهتمام ایرانیان به تفسیر و فقه و حدیث که مستقیماً با متن اسلام مربوط بوده است^۲ از هر مورد دیگر بیشتر بوده است. ایرانیان بیش از هر ملت دیگر نیروهای خود را در اختیار اسلام قرار دادند و بیش از هر ملت دیگر در این راه صمیمیت و اخلاص نشان دادند. در این دو جهت هیچ ملتی به پای ایرانیان نمی رسد، حتی خود ملت عرب که دین اسلام در میان آنها ظهور کرد. از همین روی آیه سوم سوره جمعه «و آخرین منهم لَمَّا یَلْحَقُوا بِهِمْ» از یاری اسلام توسط آیندگان

این امر را کتابها و رسائل متعدد تفسیری، نشان می‌دهند، از همین روی در تحقیق حاضر به معرفی مفسران فارس و معرفی آثار تفسیری آنها اقدام شده است.

■ مفسران فارس :

از خطه فارس به معنای اخص آن دانشمندان زیادی پا به عرصه وجود گذاشته‌اند که با استفاده از فرهنگ وحی سعی کرده‌اند که مفاهیم ارزشمند قرآن را تبیین و تفسیر نموده و جوامع اسلامی را از آن برخوردار سازند، از جمله آن دانشمندان عبارتند از:

■ ۱- ابن محبی شیرازی، علاء الدین علی بن محی الدین محمد متوفای بعد از ۹۴۵ یا در سال ۹۴۵:

مفسری حنفی است کتابها و تألیفات چندی دارد، از جمله مصباح التعمیل فی شرح انوار التنزیل، حاشیه علی تفسیر البیضاوی و اسأله القرآن و اجوبتها^۴ کتاب مصباح التنزیل فی شرح انوار التنزیل یکی از تعلیقات فراوان بر تفسیر بیضاوی شیرازی است که در رجب سال ۹۴۵ تألیف آن به انجام رسیده است، آغاز آن چنین است: «الحمد لله الذی انزل علی عبده الكتاب...»

■ ۲- ابن هماد العارف شیرازی: از دانشمندان سده ده که در سال ۹۴۰ زنده بوده:

وی عارف و حکیم و فقیه ایرانی بوده که صاحب آثار متعددی است.^۵ از جمله آثار وی «روضه القلوب» که تفسیر سوره یس است و منظوم می‌باشد و شامل ۲۰۶ بیت بوده و در سال ۹۰۴ به انجام رسیده است، و نیز «فتح

نامه» درباره سوره فتح که ۱۳۵۰ بیت دارد و در سال ۹۰۳ به انجام رسیده است.

■ ۳- ابوبکر الشیرازی، محمد بن مؤمن، از علمای قرن ششم هجری یا دوازدهم میلادی^۶

وی کتابی در زمینه تفسیر قرآن دارد، در مورد شیعه یا اهل تسنن بودن وی و نیز نام کتاب وی اختلاف است^۷، چه آن که برخی همچون عبد الجلیل رازی و منتجب الدین وی را امامی می‌دانند، ابن شهر آشوب که از او روایت کرده از شیرازی به عنوان فردی کرامی مذهب یاد نموده و تألیف او را در میان منابع سنی یاد کرده است، ابن طاووس او را به یکی از مذاهب چهارگانه اهل سنت منسوب دانسته، یوسف بحرانی نیز شیرازی را سنی مذهب دانسته است، شیخ حر عاملی که متوجه اختلاف نظر در باره شیرازی شده گفته مؤلفی که از او در طرائف نقل شده غیر از کسی است که منتجب الدین و ابن شهر آشوب از وی نقل کرده‌اند حر عاملی در جای دیگر گفته که شیرازی امامی مذهب بوده که در کتاب خود تنها روایات اهل تسنن را آورده است. برخی از کتاب شیرازی با عنوان «کتاب نزول القرآن فی شأن امیر المؤمنین» یاد کرده‌اند و برخی از آن با عنوان ما نزل القرآن فی علی و یاتفسیر الشیرازی تعبیر نموده‌اند. و بسیاری^۸ از تألیف شیرازی با عنوان «المستخرج من التفاسیر الاثنی عشر» یاد کرده‌اند.

علت نامگذاری تفسیر شیرازی به «المستخرج من التفاسیر الاثنی عشر» آن است که کتاب یاد شده از دوازده تفسیر برگرفته شده که عبارتند از: ^۹ تفسیر ابی یوسف یعقوب بن یوسف بن سفیان، تفسیر ابن جریر، تفسیر مقاتل بن سلیمان، تفسیر وکیع بن جراح، تفسیر یوسف بن موسی القطان، تفسیر قتاده، تفسیر ابو عبیده قاسم بن سلام، تفسیر علی بن حرب الطائنی، تفسیر السدی، تفسیر مجاهد، تفسیر مقاتل بن حیان و تفسیر ابی صالح. تفاسیر

شعر، تحفه السفر، تفسیر القرآن الکریم به زبان فارسی، حاشیه بر انوار التنزیل بیضاوی و غیر آن داشته است.^{۱۲} آقابزرگ تهرانی^{۱۳} از

تفسیر وی سخن گفته است. تفسیر قرآن وی دو مورد است مورد اول تفسیر او پیرامون سوره مائده (سوره پنجم) قرآن مجید می باشد و مورد دوم تفسیر دیگر او به نام ((حقیقه العرفان فی مواعظ آیات القرآن)) می باشد

فرصت شیرازی در باره وی گفته^{۱۴}: «از قدوه علماء و زبده فضلاء شهر در فقه و اصول وحید زمان و در ریاضی فرید دوران بوده حضرتش مرجع اهل حال و ملجأ ارباب کمال و نزد مرحوم حسینعلی میرزا فرمانفرمای فارس کمال عزت و احترام را داشته و تألیفات آن جناب بسیار است»

۶- بقلی شیرازی، روزبهان بن ابی نصیر متولد ۵۲۲ و متوفای سال ۶۰۶ از مشایخ صوفیه و مشهور به شیخ شطاح^{۱۵}:

وی در شهر فسا متولد و در شیراز تربیت یافته و جامع علوم ظاهری و باطنی گردیده و در جمیع علوم رسمی مرتبه عالی داشته است. در سال ۶۰۶ در شیراز وفات یافته و در خانقاه خود مدفون گردیده است. وی صاحب تألیفات چندی است، از جمله کتاب الانوار فی کشف الاسرار، شطحیات و تفسیر عرایس البیان فی حقایق القرآن، که به تصریح حاج خلیفه^{۱۶} تفسیری است به روش اهل تصوف و به گفته خودش تفسیری موجز و بدون اطاله و ملالت است و همراه اقوال بزرگان صوفیه. آقا بزرگ تهرانی^{۱۷} ضمن معرفی چند نسخه خطی از این تفسیر، تفسیر یاد شده را تأویل آیات قرآن نظیر تأویلات عارف کاشانی دانسته و به چاپ آن در هند اشاره کرده است. از این تفسیر منتخبی^{۱۸} به

شیرازی از آیات درباره اهل بیت (ع) مورد استناد بسیاری از دانشمندان شیعی قرار گرفته و گاهی تصریح شده که شیرازی به عنوان یکی از دانشمندان اهل سنت آیه ای را به فلان شکل تفسیر نموده است، چنانچه در تفسیر آیه «فأسألوا اهل الذکر ان کنتم لا تعلمون» (انبیاء/۷) گفته^{۱۰} که منظور از اهل الذکر، اهل بیت نبوت و معدن رسالت و مختلف ملائکه (محل آمد و شد ملائکه) هستند سوگند به خدا مؤمن، مؤمن نامیده نشده مگر به خاطر گرامی داشتن علی بن ابی طالب (ع)

۴- اصطهباناتی لاری، میرزا ابو الحسن بن اسماعیل: معروف به محقق اصطهباناتی^{۱۱}، معاصر فرصت شیرازی و متولد ۱۲۵۰ و متوفای ذح/۱۳۳۸ق:

متولد و متوفای در اصطهبانات بوده و علوم عربیه و ادبیه را در یزد تحصیل نموده و فنون ریاضی را در مشهد مقدس و فقه و اصول را در یزد نزد اساتیدی همچون آقا محمد جعفر و محمد رضا فرا گرفته و از آن دو اجازه دریافت نموده است، وی تألیفات و آثار چندی دارد، از جمله الحصن الحصین فی شرح بلد الامین (شرح مزجی بر منظومه البد الامین فی اصول الدین از سید جعفر کشفی دارابی) و کتاب لمعات النور فی تفسیر آیه النور، که به عربی است.

۵- بسمل شیرازی، علی اکبر نواب متولد ۱۱۸۷ در شیراز و متوفای ۱۲۶۳ در شیراز:

از مدرسان شیراز بوده و از ناحیه جدش تخلص بسمل داشته و در مدرسه حکیم درس خوانده و از شاگردان حاج محمد حسن بن معصوم قزوینی شیرازی بوده است. در شیراز تدریس نموده و در علوم چندی متبحر بوده و شعر می سروده و شاگردان زیادی از جمله نصر الله بن عبد الغفار شیرازی (المتوفی ۱۲۹۱هـ) داشته است، وی تألیفات چندی از جمله دیوان

از جای برخاسته و بیضاوی را سر جای خود نشانده و چون از نام و نسب وی پرسیده او را شناخته و احترام و اکرام بسیارش نموده و وزیر به درخواست او به وی منصب قاضی القضاتی داده است.

صاحب تصانیف و تالیفات زیاد بوده است. از جمله منهاج در علم اصول که هفتاد شرح بر آن نوشته شده، مشهورترین اثر بیضاوی تفسیر اوست که به «انوار التنزیل فی اسرار التأویل» است که به «تفسیر بیضاوی» مشهور بوده و مهم ترین تفسیر به رأی می باشد. قاضی بیضاوی تفسیر یاد شده را از الکشاف زمخشری گرفته و برخی از دیدگاههای زمخشری را حذف نموده است، این تفسیر اختصار تفسیر الکشاف است، از تفسیر امام فخر رازی و راغب اصفهانی نیز در این تفسیر بهره گرفته شده و در آن به ذکر قرائات حتی قرائات غیر مشهور نیز توجه گردیده است.^{۲۰} با توجه به اهمیتی که تفسیر یاد شده دارد، حدود پنجاه حاشیه و تعلیق به این تفسیر زده شده است، برخی از حواشی بر کل سوره و برخی به یک سوره و برخی به بعضی آیات زده شده اند. بهترین حاشیه این تفسیر حاشیه شهاب الخفاجی المصری أحمد بن محمد بن عمر (ت ۱۰۶۹ هـ) است که به «عنايه القاضي و كفايه الراضي» موسوم می باشد و در ۸ جلد به چاپ رسیده است.

از جمله تعلیقات بر تفسیر بیضاوی، تعلیقه علاء الدین علی بن محی الدین شیرازی (ابن محبی شیرازی) متوفای ۹۴۵ و تعلیقه محمد هادی بن معین الدین محمود، وزیر فارس بن غیاث الدین شیرازی (م ۱۰۴۱) و نیز حاشیه ابوالفضل قرشی صدیقی خطیب مشهور به کازرونی متوفای حدود ۹۴۵ است. حاشیه محمد حسین بن محمد خلیل شیرازی نجفی حائری متوفای ۱۳۴۰^{۲۱} و حاشیه نصرالله مدرس شیرازی متوفای ۱۲۹۱ ق، از اعیان تفسیری

نام «نیده النفایس فی انتخاب العرایس» به خط محمد غنی بن صفی الله حسنی سلامی با تاریخ کتابت سال ۱۰۶۰ در کتابخانه آستان قدس معرفی شده است.

۷- بی آزار شیرازی، عبد الکریم: از دانشمندان معاصر:

دکتر بی آزار شیرازی آثار چندی در زمینه قرآن تفسیر دارند، از جمله ترجمه تفسیری و آهنگین برخی از سوره قرآن، ترجمه تصویری برخی از سوره قرآن «تفسیر کاشف» که با همکاری دکتر حاجتی کرمانی تدوین نموده اند، در این تفسیر ابتدایس از توضیح عمومی درباره سوره و چگونگی انتخاب نام آن، مطلب اساسی و پیام اصلی سوره یا آیه را تحت عنوانی شروع شده، سپس به توضیحات و دسته بندیهای موضوعی پرداخته شده است، در مواردی جهت ترسیم بیشتر مطالب از عکس و نقشه نیز، استفاده شده است. از سویی روش تفسیر قرآن به قرآن و استفاده از روایات اهل بیت (ع) از نکات مثبت این تفسیر است.

۸- بیضاوی شیرازی، ناصر الدین ابو سعید عبد الله بن عمر متولد بیضاء و متوفای ۶۹۵ یا ۶۸۵ یا ۶۹۱ یا ۹۶۶ در تبریز و مدفون در قبرستان چرنداب^{۱۹}:

تاریخ تولد وی نامعلوم است، او شافعی مذهب بوده و با خواجه نصیر طوسی مصاحبت یافته، در شیراز منصب قضاوت داشته، بعد از پدر خویش برای تحصیل منصب قاضی القضاتی از شیراز راهی تبریز شده است. سر آمد فضلالی جهان در عصر خود بوده است. دانشمندان زیادی در ثنا و تعریف وی سخن گفته اند. مناظره بیضاوی در تبریز با یکی از مدرسین فاضل مشهور است، چون مدرس از پاسخ به اشکالات بیضاوی عاجز مانده ارغون خان وزیر که در مجلس بحث حاضر و ناظر بحث بوده

قرن سیزدهم هجری^{۲۲} نیز از دیگر حواشی این تفسیر می باشند. همچنین میرزا جان شیرازی متوفای ۹۹۴ بر تفسیر قاضی بیضاوی تعلیقاتی دارد^{۲۳}، محمد بن عبد الرحمن معروف به امام کاملیه شافعی قاهری متوفای ۸۷۴ تفسیر بیضاوی را خلاصه کرده است.^{۲۴} تفسیر جواهر الاسرار شرح مزجی تفسیر بیضاوی است.^{۲۵}

■ ۹- تجلی شیرازی، علی رضا بن مولی کمال الدین حسین متوفای سال ۱۰۸۵:

بر اساس تصریح شیخ عباس قمی^{۲۶} عالم و شاعری مشهور و متخلص به تجلی و از شاگردان محقق خوانساری است، چندی به دیار هند سفر کرده پس از آن به ایران بازگشته و تدریس مدرسه مادرش به وی محول شده و پس از چندی از آن استعفا داده و به مکه مشرف شده و پس از مراجعت از مکه به شیراز رفته و بعد از زمان اندکی در سال ۱۰۸۵ وفات یافته است. وی تألیفات چندی دارد که از جمله آنها رساله در منع نماز جمعه در حال غیبت و تفسیر قرآن و غیر آن است. تفسیر وی که به تفسیر تجلی مشهور است به نگاشته شده و آقا بزرگ تهرانی^{۲۷} آن را با همین عنوان و به نقل از صاحب ریاض معرفی کرده است.

■ ۱۰- جزایری شیرازی، مولی حاج محمد مؤمن بن حاج محمد قاسم (زنده در سال ۱۱۱۱ق)^{۲۸}

از اعلام تفسیری قرن دوازدهم هجری می باشد: نام تفسیر وی ((مشرق السعدین در تأویل آیات مشکله و حل احادیث معضله)) می باشد. او از شاگردان مولی شاه محمد شیرازی می باشد. از تفسیر جزایری شیرازی به ((مطلع السعدین)) نیز تعبیر شده است^{۲۹} وی در انگیزه تألیف گفته: ((وقتی مجالس الاخبار و مجالس الاخبار را در هفت جلد گرد آوردم، و آن را به برخی از امرای فضلا عرضه نمودم) مقصود

نواب مخلص خان) ، او چنین مصلحت دید که گزینش و انتخابی از آن صورت پذیرد ، پس ایشان به تألیف این کتاب همت گذاشتند و ،

به نام ((مشرق السعدین)) نامیدند و تا مُسمایش از نامش پیدا شود و آن را بر صد مشرق تقسیم نمود. هر کدام از مشرقها محتوی تاویل آیه، یا نوجیه روایتی می باشد .

۱۱- حسینی جرجانی ، سید امیر ابو الفتح متوفای ۹۷۶ در اردبیل و مدفون در مقبره شیخ صفی الدین اردبیلی جد پادشاهان صفویه:

صاحبان تراجم تصریح نموده اند که وی از نوادگان میر سید شریف علامه شیرازی است ، که استاد محقق دوانی و تفتازانی بوده و در سال ۸۱۶ (ضیو) در شیراز وفات یافته است . چنانچه محسن امین به نقل از صاحب ریاض گفته^{۳۱}: ((فاضل ، عالم ، فقیه ، متکلم ، محدث ، اصولی ، مفسر و هو من اسباط الامیر السید شریف العلامه الشیرازی الجرجانی المشهور)) همچنین آیه الله سبحانی گفته^{۳۲}: ((ابو الفتح بن محمد (المعروف بالمیرزا مخدوم) بن عبد الباقي الشیرازی ثم الادیلی ، من اسباط السید الشریف الجرجانی)) از سوی مادر ایشان دختر سید جلال الدین محمد حسین شیرازی از علمای شیراز است .^{۳۳} از سوی در فارسنامه ناصری^{۳۴} از ایشان به عنوان یکی از دانشمندان شیراز نام برده شده و ضمن اشاره به این که ایشان در سال ۷۷۷ از جرجان به شیراز هجرت کرده تصریح گردیده که سلسله سادات جلیله شریفی که در ذیل محله بازار مرغ شیراز از آنها سخن به میان آمده از احفاد آن جناب می باشند . از همین روی او را در زمره علمای شیراز نگاشتم. امیر ابو الفتح بن مخدوم الخادم الحسینی العربشاهی فاضل ، متکلم ،

فقیه، اصولی، مفسر، شرقی، حسینی، شیعی، امامی، صاحب تحقیق و تصنیف، معاصر شاه اسماعیل صفوی، و شاه طهماسب موسوی حسینی صفوی اول، بهادر خان متوفی در سنه ۹۸۰ بوده است.^{۲۵} در خصوص میر مخدوم پدر میر ابو الفتوح مورد بحث دو دیدگاه متفاوت وجود دارد. بسیاری او را سنی مذهب و ناصبی دانسته اند که باعث تغییر گرایش شاه اسماعیل دوم از تشیع به تسنن شده و پس از آن به استانبول گریخته و در سال ۹۹۵ وفات یافته است.^{۲۶} اما دیدگاه دیگر دیدگاه مقبولی است وی را شیعه امامی می داند.^{۲۷} این امر نشان دهنده آن است که دو نفر مرسوم به میر مخدوم وجود دارند که یکی شیعه و دیگری اهل تسنن می باشد و تشابه اسمی آنها منشأ دو برداشت مزبور شده است.

سید امیر ابو الفتوح مورد بحث تألیفات چندی است که از جمله آنها آیات الاحکام موسوم به تفسیر شاهی است، علت نام گذاری کتاب یاد شده به تفسیر شاهی آن است که آن را به امر و به اسم شاه طهماسب اول صفوی نگاشته است. در مقدمه این کتاب که توسط میرزا ولی الله اشرفی و با مقدمه دیگری از ایه الله مرعشی به چاپ رسیده درباره این کتاب گفته شده: ((تفسیر شاهی: جامع مطالب مهمه و دارای نکات و دقایق کنز العرفان و زبده البیان بوده مانند قلائد الدرر در موضوع تطبیق فروع با اصول بیان شیرین و شیوه شگفت انگیز گوی سبقت را از سایر کتب مربوطه ربوده به جامعه علم اهداء کرده است. تفسیر شاهی: مستنبط احکام فرعیه از آیات قرآنی و معترض شرح معانی مفردات و معرب آیات و نشان دهنده احادیث مرویه به آیات نازله است. تفسیر شاهی: کتابیست عظیم النظیر مغنی از تفسیر و آیات الاحکام پیشین، تفسیر شاهی: جامع آیات احکام، حایز اهمیت، محط انظار دانشمندان از بدو تألیف بوده))

■ ۱۲- حسینی شیرازی، محمد متوفای ۱۴۲۲ ق

ایه الله محمد شیرازی از دانشمندان پر تألیف است که در زمینه گوناگون فقه، قرآن، تفسیر و .. آثار ارزشمندی از خود بر جای نهاده است. از جمله آثار ارزشمند این دانشمند فقیه آثاری است پیرامون قرآن که در مقدمه تفسیر تبیین القرآن^{۲۸} وی به شکل زیر معرفی شده است:

((الفقه: حول القرآن الحکیم، سلسله القصص الحق ۵۰ جزء، تقریب القرآن الی الادهان ۳۰ جزء، توضیح القرآن ۳ مجلدات، مخلوط، قصص الانبیاء من القرآن الکریم و الروایات، مخلوط، التفسیر الموضوعی للقرآن ۱۰ مجلدات، مخلوط، محمد (ص) و القرآن، الجنه و النهار فی القرآن، مخلوط توضیح آیات الجنه و النار، مخلوط متی جمع القرآن؟ القرآن حیاه، مخلوط لماذا یحاربون القرآن؟ عاشورا، و القرآن المهبجور، الاله و الکون فی القرآن، مخلوط الرساله و الخلافه فی القرآن. مخلوط العباده و الطاعه فی القرآن، مخلوط، الاحکام و الاخلاق فی القرآن، مخلوط الایمان و القرآن فی القرآن، مخلوط بیان التجوید، اهمیه القرآن الکریم، مخلوط القرآن منهج و سلوک، مخلوط القرآن یتحدی، مخلوط)) تفسیر تبیین القرآن ایه الله شیرازی، که از جمله آثار ارزشمند قرآنی ایشان قرآنی ایشان است، تفسیر مختصری است از کل قرآن همراه با توضیح کلمات قرآنی، در سال ۱۳۸۹ ق در کربلا تألیف این تفسیر به انجام رسیده و در سال ۱۴۲۳ ق در بیروت چاپ دوم شده است.

■ ۱۳- خشتی دوانی، محمد جعفر بن عبد الصاحب: از دانشمندان سده ۱۳

آقا بزرگ تهرانی^{۲۹} کتاب تفسیر از ایشان با نام احسن التفاسیر معرفی کرده است. این

تفسیر به زبان فارسی نگاشته شده و در آن تنها به استفاده از روایات اکتفا شده است. وی این تفسیر را در سال ۱۲۸۸ شروع کرده و تا آخر سوره حمد در چند جزوه اقدام به تفسیر کرده آن گاه از اتمام این تفسیر منصرف شده و تفسیر در سال ۱۲۹۰ ترجمه مختصری از آغاز تا انجام قرآن انجام داده و آن را به ((ترجمه القرآن)) موسوم ساخته و آن را به کتاب ((احسن التفاسیر)) مذکور ملحق نموده است. آقا بزرگ هر دو عنوان را در یک جلد دیده است.

۱۴- الخفزی ، شمس الدین محمد بن احمد متوفای ۹۶۲ یا ۹۵۷^{۴۰} معروف به فاضل خفزی :

فاضل حکیم و از دانشمندان شاه اسماعیل صفوی و معاصر محق کرکی ، از شاگردان صدر الدین دشتکی و ساکن در کاشان بوده است . تألیفات چندی دارد ، از جمله حاشیه شرح التجرید الجدید ، سواد العین علی شرح حکمه العین و شرح بر تفسیر قاضی بیضاوی و تفسیر آیه الکرسی که شامل یک مقدمه و دو مقصد و در اول هر یک سه مطلب می باشد . ابتدا از دانشمندان اهل سنت بوده و بعد شیعه شده و مرجع شیعه در کاشان گردیده است .

۱۵- الخواجکی شیرازی ، محمد بن احمد متوفای سال ۹۸۸^{۴۱} :

وی ساکن کودکن از توابع دکن بوده و مؤلف کتاب ((بحر المنافع فی الادعیه و اللوراد و الاعمال)) و مترجم کتاب (باب حادی عشر) علامه حلی می باشد ، همچنین کتابی در زمینه تفسیر قرآن دارد که با عنوان تفسیر خواجکی از آن یاد می شود . این کتاب در واقع مختصر (مجمع البیان) طبرسی است به توصیه سلطان ابراهیم قطبشاه هندی تألیف شده است . نسخه ای از این کتاب در کتابخانه آستان قدس رضوی موجود است ، پشت نسخه یادداشتی

وجود دارد که اشاره دارد به این نسخه مزبور توسط اوزبیکها از کتابخانه آستان قدس به سرقت رفته و به دیار هند برده شده و قاضی

نور الله شوشتری آن را در هند یافته و مجدداً به کتابخانه آستان قدس بر گردانده است .

۱۶- دادخواه شیرازی ، محمد جعفر : از دانشمندان معاصر^{۴۲} :

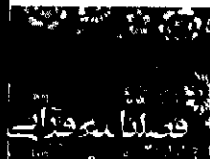
این تفسیر که به نام ((الشافی)) موسوم است در سال (۱۳۵۶ه ق) تألیف شده مؤلف آن یکی از اعلام شیراز و در قرن چهاردهم هجری می باشد . تفسیر شافی ، تلخیص و گزینش از تفاسیر معروف : مجمع البیان ، صافی و منهج الصادقین نصیر شیر ، طنطاوی ، بیضاوی ، رازی ، جلالین ، جوامع الجامع ، تفسیر کبیر می باشد که مؤلف مزبور به صورت اختصار به صورت تفسیر فوق در آورده است . جلد اول این تفسیر تا پایان جز هشتم قرآن مجید تا آیه ۱۶۵ سوره انعام را در بر دارد مجموع این تفسیر در سه جلد به چاپ رسیده است .

۱۷- دستغیب شیرازی ، عبد الحسین : از دانشمندان اواخر قرن چهارم و اوایل قرن پانزدهم هجری و شهید در سال ۱۴۰۲ق^{۴۳}

آثار و تألیفات چندی در زمینه قرآن و تفسیر دارند ، از جمله :

تفسیر فاتحه الکتاب : کتاب یاد شده درسهای شهید دستغیب پیرامون تفسیر سوره مبارکه فاتحه به زبان فارسی می باشد . که با مقدمه و تنظیم سید محمد هاشم دستغیب چاپ و منتشر شده است .

تفسیر سوره واقعه : این کتاب متن بیانات و سخنرانی های ایشان در جلسات وعظ و اندرز

پیرامون سوره شریفه واقعه می باشد که در سال ۱۳۶۱ (۱۴۰۲ ق) صفحه چاپ و انتشار یافته است .

تفسیر معارفی از قرآن یا تفسیر سوره حدید: این کتاب همانند کتاب قبل در سال ۱۳۶۱ (۱۴۰۲ ق) چاپ و انتشار یافته است .

قلب قرآن : این کتاب پیرامون سوره شریفه (یس) و به زبان فارسی تنظیم گردیده است و در تیر ماه ۱۳۶۱ چاپ و انتشار یافته است .

قیامت و قرآن : این کتاب از مجموعه سلسله درسهای شهید دستغیب پیرامون سوره مبارکه طور می باشد که در سال ۱۳۷۵ ه چاپ و منتشر شده است .

مراج : این کتاب متن بیانات آن شهید پیرامون تفسیر سوره النجم می باشد که به زبان فارسی ایراد و در سال ۱۳۵۴ ه منتشر شده است.

تفسیر سوره مجادله : این کتاب خلاصه درسهای آن شهید پیرامون سوره مبارکه مجادله می باشد که در سال ۱۳۶۲ ه چاپ شده است .

آدابی از قرآن یا تفسیر سوره حجرات : سلسله درسهای آن شهید پیرامون سوره مبارکه حجرات می باشد که با مقدمه و تصحیح سید محمد هاشم دستغیب چاپ و انتشار یافته است

بهشت جاودان : این کتاب پیرامون تفسیر سوره مبارکه ((الرحمان)) بوده و به زبان فارسی نگارش یافته و در سال ۱۳۶۰ با مقدمه و تصحیح سید محمد هاشم دستغیب چاپ رسیده است.

سبک تفسیری شهید دستغیب یک روش اثری ، تربیتی و اخلاقی است نوعا به آیات

کریمه از دیدگاه اخلاق و تربیت می نگرد . ایشان مجموع قرآن را تفسیر نکرده اند ولی تعدادی از سوره های شریفه مانند تفسیر سوره یس و نجم که در سال ۱۳۶۰ ق و حقایقی از قرآن در تفسیر سوره شریفه قمر و تفسیر سوره حدید و ترجمه و تفسیر و تبیین نموده اند که نوعا بارها در تیراهای وسیع چاپ و انتشار یافته است .

شهید دستغیب پس از ذکر آیات به تفصیل هر آیه با بیانی ساده و قابل درک برای عموم پرداخته و از این جهت از آیات قرآنی ، روایات ، قصص و حکایات به گونه ی فراوان استفاده کرده است و در بسیاری از موارد به مطالب فرعی و حاشیه ای نیز پرداخته است و به نکات بلاغی و قرائات چندان توجهی ننموده و در نقل آرا و روایات نیز سند و منبعی ارائه نکرده است . از شهید دستغیب جزوه های تفسیری دیگری نیز چاپ و انتشار یافته است .

۱۸- درویش شیرازی ، محمد هاشم بن میرزا اسماعیل شیرازی ذهی (متوفی ۱۱۹۹ یا ۱۲۰۰ و اندی) از اعلام تفسیری قرن دوازدهم هجری :

او که مستوفی در تشکیلات زندیه بود از شغل خود کناره گیری نمود و به عرفا پیوست و شاگرد ، سپس داماد و جانشین سید قطب الدین نیریزی ، که یکی از پیشوایان گروه ذهبیان کبرویه بود ، گردید . او تا سال ۱۱۹۹ زنده بود و در آن سال در گذشته و در حافظیه شیراز مدفون شده است ، کتاب تفسیری دارد موسوم به ((مناهل التحقیق))^{۴۴} که در آغاز آن چنین است : ((الحمد لله المتجلی لخلقه)) این تفسیر پیرامون آیه (الا الی الله تصیر الامور .شوری /۵۳) بوده و محتوی لطایف عرفانی و حقایق صمدانی است و در مقام اثبات معاد و رستاخیز، مطالب جالبی را آورده است این

کتاب در سال ۱۳۲۳ در تهران تحت عنوان ((گفتاری عرفانی در سلوک)) به خط میرزا ابوالقاسم معروف به میرزا بابا ذهبی شیرازی به چاپ سنگی رسیده است .

۱۹- دوانی شیرازی ، جلال الدین محمد بن اسعد متوفای ۹۰۷ یا ۹۰۸ یا ۹۱۸ متخاص به فانی: ۲۵

وی حکیم، متکلم، فاضل ، شاعر ، محقق شافعی مذهب است که در دوان از توابع کازرون متولد شده و در اقلیم فارس منصب قضاوت داشته و از برخی چون محبوبی لاری و حسن بقال کسب علم نموده است ، در علوم به ویژه علوم عقلی پیشتاز بوده است . به گونه ای که از نواحی روم و خراسان و ماوراء النهر برای کسب علم از او به سویس کوچ می نمودند . بر اساس تصریح برخی از صاحبان تراجم ۴۶ بعدها از مذهب شافعی به مذهب شیعه تغییر گرایش داده است . این امر در رساله فارسی دوانی موسوم به ((نور الهدایه)) نیز مورد اشاره قرار گرفته است . دوانی آثار و تألیفات زیادی دارد که از جمله آنها تفسیر آیه ((کلاوا و اشربوا و لاتسرفوا)) (اعراف / ۳۰) می باشد ، این رساله بر اساس مواقف مرتب شده ، آقا بزرگ تهرانی ۴۷ نسخه ای از این رساله در ضمن مجموعه ای که عماد فهرسی به کتابخانه آستان قدس رضوی وقف نموده معرفی کرده است که آغاز آن چنین است ((صدر الکلام ذکر المفصل المتعام الذی بسط موائد کرمه))

۲۰- دهدار شیرازی ،خواجه محمد بن محمود (متوفی ۱۰۱۶هجری) از اعلام قرن دهم و اوایا قرن یازدهم هجری و متخلص به عیانی :

وی دارای آثار عرفانی متعددی می باشد . از

جمله رساله ای در تفسیر عرفانی و حکمی دو سوره الضحی و الانشراح به زبان فارسی دارد که در سال ۱۰۱۳ از تألیفات آن فراغت یافته است .

انگیزه تألیف وی آن بوده که سور مزبور در حق پیامبر اسلام (ص) نازل شده است و تفسیر او مقامات عرفانی پیامبر (ص) را مورد بررسی قرار می دهد ۴۸ . همچنین رساله ای موسوم به ((الفوائد)) ۴۹ در تفسیر سوره نور از دیگر آثار ایشان است .

۲۱- شیرازی ،سید حسن ، شهید در روز جمعه ۱۴۰۰/۲/۱۶ : ۵۰

وی تألیفاتی از جمله (کلمه الامام المهدی (ع) و کلمه الامام الحسن (ع) و خواطری عن القرآن) کتاب (خواطری عن القرآن) در سال ۱۴۱۴ ق در دار العلوم بیروت به چاپ رسیده است .

۱. خدمات متقابل اسلام و ایران/ ۴۵۰
۲. همان/ ۲۵۵
۳. بحار الانوار/ ۳۰۹/۱۶
۴. الاعلام/ ۱۱/۵ و کشف الظنون/ ۱۹۳/۱ و هدیه المارین/ ۷۴۴/۱ و معجم المؤلفین/ ۲۰۴/۷
۵. معجم مؤلفی الشیعه/ ۴۶۷/۱ و الذریعه/ ۱۲۸/۱۸ و ۱۱۴/۱۹ و ۱۹۲/۱۹ و ۲۵۲/۱۹
۶. معجم المؤلفین/ ۶۹/۱۲
۷. کتابخانه ابن طاوس/ ۴۸۳/۴ و ۴۸۵
۸. الصراط المستقیم/ ۲۸۹/۱ و عوالی الثالی/ ۶۶/۴ و کتاب الاربعین للماحوزی/ ۳۳۵
۹. الطرائف/ ۴۲۹
۱۰. البرهان فی تفسیر القرآن/ ۴۲۹/۳ و عوالی الثالی/ ۶۶/۴ و مواقف الشیعه/ ۲۷۷/۲
۱۱. آثار عجم/ ۵۹۲/۳ و الذریعه/ ۳۳۷/۱۸ و ۳۳۷/۱۸
۱۲. معجم مؤلفی الامامیه/ ۴۰
۱۳. اعیان الشیعه/ ۱۷۱/۸ و مستدرکات اعیان الشیعه/ ۴۲۰/۱۲
۱۴. الذریعه/ ۲۶۴/۴
۱۵. آثار عجم/ ۲۳۳/۲۳۴
۱۶. فارسنامه ناصری/ ۱۱۶۸/۲
۱۷. کشف الظنون/ ۱۱۳/۲
۱۸. الذریعه/ ۲۴۲/۱۵
۱۹. الذریعه/ ۳۷/۲۲

۱۹. - فارسنامه ناصری ۱۲۷۲/۲ و هدیه الاحباب/۱۲۶ و مقدمه انوار التنزیل و اسرار التأویل ۱۱/۱ و آثار عجم/۳۲۸ و تذکره العلماء/۲۴۶
۲۰. مقدمه انوار التنزیل و اسرار التأویل ۵/۱ به بعد
۲۱. کتاب الزهد/۲۳
۲۲. عقیقی بخشایشی . http://quran.ifem/tfsir/%al-shia.com/fa/id_fehrest.htm/5/taabaqat
۲۳. روح المعانی فی تفسیر القرآن ۳۹/۴
۲۴. کشف الظنون/۱۸۶/۱ به بعد
۲۵. الذریعه ۲۷۰/۴
۲۶. فواید الرضویه ۳۰/۱
۲۷. الذریعه ۲۶۷/۴
۲۸. عقیقی بخشایشی <http://www.al-shia.com/html/far/books/quran&olom>
۲۹. الذریعه ۴۹/۲۱
۳۰. هدیه الاحباب/ ۱۸۱
۳۱. اعیان الشیعه ۳۹۴/۲
۳۲. موسوعه طبقات الفقهاء ۳۱/۱۰
۳۳. تفسیر شاهى ۳۸/۱
۳۴. فارسنامه ناصری ۱۱۳۸/۲
۳۵. تفسیر شاهى ، مقدمه ج ۱ ص ۷
۳۶. همان و الذریعه ۲۴۰/۱۵
۳۷. الذریعه ۲۹۱/۲۳ و ۷۶/۲۱
۳۸. تبیین القرآن /۸
۳۹. الذریعه ۱۲۶/۴ و ۲۶۹/۴
۴۰. اعیان الشیعه ۱۲۰/۹
۴۱. الذریعه ۱۴۶/۲۰ و ۲۰۷/۲
۴۲. سواطع الالهام فی تفسیر القرآن ، المقدمه ص ۶۳
۴۳. عقیقی بخشایشی <http://www.al-shia.com/html/far/books/quran&olom>
۴۴. الذریعه ۳۵۴/۲۲ و مستدرکات اعیان الشیعه ۲۵۳/۳
۴۵. معجم المومنین ۸۹۱/۱ و آثار عجم ۳۰۹/۱ و الذریعه ۲۳۱/۴
۴۶. هدیه الاحباب / ۱۵۴ و فواید الرضویه ۸۲/۱
۴۷. الذریعه ۳۳۱/۴
۴۸. عقیقی بخشایشی !
۴۹. الذریعه ۳۱۹/۱۶
۵۰. شرایع الاسلام ۶۷۲/۳

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی